

ПАНЕЛЬ II. «МІСТО МЕТАФОРИЧНЕ»

Частина 1

Модератор: **Сергій Посохов** (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)

Дискутант: **Ольга Малинова** (Університет імені Фрідріха-Александра міст Ерлангена та Нюрнберга, Німеччина)

Учасники:

Оксана Довгополова (Одеса) «Одеса як міф в “підприємництві пам’яті”»

Авторка робить дослідження так званого підприємництва пам’яті (тематичних ресторанів з використанням атрибутів минулого) для аналізу седиментації сенсів одеського міфу поза межами Одеси та в непрофесійній свідомості. Висока комерційна затребуваність образу Одеси стає причиною створення ресторанів з одеською тематикою в різних країнах світу. Висхідне питання дослідження: які сенси міфу Одеси набули статусу «мандрівного сюжету пам’яті» (А. Ерлл) та циркулюють в широкому просторі за межами міста. Ресторан не є закладом високої культури, люди приходять сюди, щоб зануритись у впізнавану атмосферу, долучитися до знайомих та зрозумілих сенсів. Методологічно авторка спирається на розвідки репрезентації колективної пам’яті в комерційному просторі Г. Мінка та Е. Нарвселіус, на запропоноване П. Базу поняття *metogyscare*, використовує аналітичні прийоми маркетингової семіотики (Х. Гріншпун), бере до уваги сенсовий горизонт консьюмер привабливість ностальгійних просторів, який аналізує А. Ассман. Метою дослідження є виявлення сенсового ядра «одеського міфу» в ресторанах поза межами Одеси, які декларують причетність до одеської теми. Загалом проаналізовано 58 закладів в 14 країнах. Аналізувалася кухня, інтер’єри та концепції ресторанів. Виділено різні «мови» репрезентації одеського міфу в ресторанах, природу хронологічних міксів в інтер’єрах, присутність історичного та сучасного міста. Хронологічні мікси в «одеських» ресторанах побудовані з елементів, що відсилають до часів «швидких» грошей (перші десятиліття існування міста, інколи порто-франко, НЕП, «Сьомий кілометр»). Ключовою темою є мотив світу догори ногами. «Одеські» ресторани дозволяють потрапити в простір без соціальних конвенцій. Сутнісним елементом одеського міфу в ресторанах є мотив втраченого раю. В концепціях ресторанів прописаний саме мотив втечі в дитинство. А-топія побудована на міксуванні центру-периферії, столиці-провінції, фасаду-двору/комуналки. Зіяння відсутності та трікстерна підміна цілого маргінальною частиною створює архітектуру одеського міфу,

продукуючи ефект а-топії. В інтер'єрах ресторану це віддзеркалюється через спів-присутність несумісного. Сюжет одеського міфу в ресторанах поза Одесою може бути описаний як темпоральна петля, що починається в декількох точках одночасно, проходить точку руйнування світу та повертається до висхідної точки в жесті туги за втраченим раєм.

Павло Єремєєв (Харків) «Події міської історії в путівниках по Харкову»

(відеозапис доповіді доступний за посиланням: <https://youtu.be/Er-n9ju6Ia4>)

Здійснюється спроба з'ясувати, яким чином в путівниках по Харкову образ подій міської історії включається у процес саморепрезентації міста. Враховуючи, що поняття «подія» є предметом серйозних методологічних рефлексій, ми намагалися зрозуміти, як саме автори путівників пов'язували мерехтливі «факти» у певну подієву структуру, в якому контексті і з якими конотаціями вони вживали терміни «подія», «історична подія» тощо, як згадувані в путівниках події ставали елементами структурування часу. Враховуючи виявлену Дж. Лакоффом та М. Джонсоном метафоричність базових концептів людської мови, ми також намагалися виявити ті метафори, за допомогою яких характеризуються події в путівниках. Нарешті, для виявлення домінуючих типів згадуваних у путівниках подій була створена база даних в рамках СУБД MS Access, до якої увійшла інформація щодо подій, які описані у чотирнадцяти путівниках по Харкову (1927–2017 рр.). Загалом до бази даних потрапила інформація щодо 1712 згадок різноманітних подій міської історії у путівниках.

Було з'ясовано, що подієвий ряд у путівниках по Харкову 1920-х – 2010-х рр. змінювався, перш за все, під впливом загальної трансформації домінуючого у суспільстві дискурсу. Пануючі у суспільстві (і, нерідко, утверджені державою) уявлення щодо значення тих чи інших сфер життя, домінуючі політичні та світоглядні орієнтири впливали як на відбір подій, що згадувалися в путівниках, так і на їхню оцінку. У путівниках другої половини 1920-х – першої половини 1930-х рр. особливий акцент робився на подіях політичного та господарсько-економічного характеру. При цьому, низка подій міської історії у путівниках цього часу характеризується через поєднання українського національного та радянського наративів. Революційні події та події, пов'язані з форсованою індустріалізацією, описуються з використанням низки метафор, тексти вкрай емоційні, спостерігається антропоморфізація найбільш важливих подій (наприклад, Жовтневої революції) та заводів.

У післявоєнні роки в путівниках різко зростає кількість згадок і докладність опису подій, пов'язаних із розвитком міської інфраструктури, а також подій зі сфери символів та

комеморацій. Емоційність опису ключових для радянського дискурсу подій у путівниках кінця 1950-х – 1980-х рр. дещо падає, метафори стають більш шаблонними. Якщо у путівниках другої половини 1920-х – першої половини 1930-х рр. радянський дискурс поєднувався з українським національним (при іншуванні російськості), то в путівниках післявоєнного періоду такі події як заснування Харкова, створення університету та інш. вписуються у концепцію «дружби братніх народів».

У путівниках по Харкову часів незалежності України спостерігається збільшення акценту на локальні харківські події, подієвий ряд в меншій мірі вписує місто та його історію в історичні гранд-наративи більш широких уявних спільнот.

Ольга Красько (Харків) «Пісенна самопрезентація Харкова: лінгвістичний, метафоричний, емотивний виміри»

У першій радянській музичній кінокомедії, створеної в 1934 році режисером Г. В. Олександровим та композитором І. О. Дунаєвським, пролунала пісня «Марш веселых ребят» з такими словами: «Нам песня строить и жить помогает...». Пісенний фольклор в СРСР став одним із інструментів ідейного виховання «нової людини», в якому особливе значення набуло створення міських пісень, спрямованих, як зазначає антрополог М. Лур'є, на розвиток міського локального патріотизму. В 1950 – 1970-х роках видавалися численні збірники пісень, присвячених певному місту. Збірник з піснями про Харків з'явився набагато пізніше, а саме в 2007 році завдяки місцевому барду Володимирі Копичку. В книгу увійшли тексти радянських та сучасних пісень про місто.

Пісня як синтез музикального та вербального текстів, маючи лінгвістичне, культурне та емоційне наповнення, представляє ту частину дійсності, яка може бути схарактеризована лише завдяки міждисциплінарному підходу, тому метою нашого дослідження було визначення особливостей лінгвістичного, метафоричного та емотивного вимірів пісенного метанаративу про Харків, до якого загалом увійшли понад 160 музичних творів. Сформований метанаратив було проаналізовано трьома складеними системами кодів (система кодів-лексем, система кодів-метафор, система кодів-емотивних слів) за допомогою програмного забезпечення «MAXQDA. Version 10».

Результати лінгвістичного аналізу дозволили встановити найпоширеніші в текстах лексеми, зокрема урбаноніми (назви районів, вулиць, парків), лексеми-власні імена (згадка прізвищ та імен уродженців з Харкова, назв пам'ятників), лексеми-харківський жаргон. Звісно набір

лексем залежить від періоду створення певного музичного твору. Радянські пісні про Харків відповідали встановленому владою клішованому пісенному жанру та мали сталу структуру, набір лексем та засоби вираження емоційно-чуттєвої тональності для виконання поставленого завдання – вписуючи місто в загальнонаціональний культурно-історичний простір, виховувати через локальний патріотизм любов до Батьківщини. Натомість сучасний пісенний метанаратив відрізняється спрямованістю на визначення специфічних рис міського ландшафту та урбаністичних кодів, передачу емоційного зв'язку з містом.

Також вдалося зафіксувати й виокремити певні метафори, за допомогою яких автори характеризують специфічні риси міського ландшафту, створюють образи міста. В радянських піснях Харків постає як «місто-трудівник» та «Перша столиця», натомість в сучасних текстах утверджується як «Перша столиця» та набуває характеристики «Харків різний». Окремо в сучасних композиціях відзначено «непомітність» природних відмінностей, «багатонаціональність» та труднощі міського життя.

На основі міркувань дослідників у галузях музичної герменевтики та історії емоцій, а також враховуючи результати анкетування «Місто очима молоді» в межах проєкту «CityFace», встановлено емоційну спрямованість музичних творів про Харків, яка переважно, за виключенням сучасних пісень в стилі хіп-поп та реп, балансує в межах від нейтрально-позитивного до позитивного поля (емоції гордості та любові, ностальгії та світлого суму). Водночас зазначено, що саме місто асоціюється у молодих харків'ян з досить контраверсійними емоційними настроями (в одному випадку вони називають місто «лучшим городом на Земле», в іншому – містом з великою кількістю проблем і благають «відпустити» їх).

Тетяна Литвинова (Дніпро) «Пісенна саморепрезентація Дніпропетровська/Дніпра»

Серед різних типів і видів саморепрезентації міст українськими фахівцями найменше уваги приділено музичній, зокрема пісенній. Однак тема «музика і простір» у рамках культурної географії, музичної географії розглядається також і як форма вираження або конструювання локальної ідентичності. Водночас музика як концептуальна та символічна практика може через колективну й індивідуальну інтерпретацію конструювати образ місця.

Пісенна творчість у сучасній культурології розглядається як факт мистецтва, культури, соціуму. Водночас, зрозуміло, пісні – це різновид музичного твору, який несе на собі й інструментальний, і текстовий зміст. Відповідно, крім естетичної, розважальної, пісня

виконує ще й виховну функцію. Більше того, поєднання музики, тексту, виконання роблять пісню доволі ефективним механізмом закріплення у свідомості певних образів, знаків, символів, метафор. Пісні також розкривають ціннісні орієнтири мешканців того чи іншого населеного пункту, особистісне сприйняття оточуючої дійсності. Особливо це стосується патріотичної пісні, жанр якої набуває розвитку в СРСР з 1920-х рр. До цієї ж категорії відносять і пісні про міста, які були покликані виховувати локальний патріотизм. З 1950-х років написання «міських пісень» заохочувалося владою, почали видаватися збірки пісень. У 1956 році таке видання під назвою «Фестивальна збірка пісень композиторів Дніпропетровщини», підготовлене до Всесоюзного фестивалю молоді, з'явилося й у Дніпропетровську. Тут було надруковано й пісню «Днепрпетровский вальс», яка фактично закріплювала у музичному жанрі деякі риси образу міста, накреслені перед тим у поетичних творах М. Светлова, Д. Кедріна, В. Сосюри.

У 1950–1980-і роки було написано десятки пісень, присвячених Дніпропетровську, які друкувались у міських, регіональних та центральних українських періодичних виданнях, звучали на радіо та по телебаченню, виконувались під час різних урочистостей. Музика і тексти цих пісень були написані як місцевими авторами, так і відомими на весь СРСР. Це ж стосується й виконавців. Тексти писались як українською, так і російською мовами. Така мовна ситуація зберіглася й у незалежній Україні. Певним стимулом, який призвів до збільшення кількості пісень про місто стало святкування у 1976 році його 200-річного ювілею. У 1982 році була написана пісня “Днепрпетровск – мой дом родной”, яка стала неофіційним, а з 2012 року й офіційним гімном міста. Представлений тут образ славного міста-трудівника, надійної землі, рідного дому для всіх містян загалом відповідав ідеології локального патріотизму, що зробило цю пісню найбільш відомою й до цього часу.

У пострадянський час вплив держави на створення та популяризацію пісень про міста зменшився, але зросла роль місцевих як професійних авторів, так і аматорів, можливість публікувати, робити аудіозаписи, знімати кліпи, поширювати власні твори через інтернет-мережу. Замовниками пісень стали місцева міська та обласна влада, представники різних соціальних груп міста, що призвело до стильового, жанрового, змістовного розмаїття. Щоправда, не зникли й типові жанрові прийоми та образні канони попереднього часу.

У більшості пісень про Дніпропетровськ / Дніпро як радянського часу, так і сучасних присутній, поряд з клішованою образністю та універсальними характеристиками, чітко виражений урбаністичний код, що значною мірою відрізняє їх від пісень про інші міста. Причому тут фігурують не тільки абстрактні міські реалії (заводи, вулиці, парки, хмарочоси, мости), а цілком зримі, пов'язані саме з нашим містом – проспекти Гагаріна, Карла Маркса,

Кірова, Пушкіна, ринок «Озерка», пам'ятник Слави, Набережна, гудок Петровки, райони міста Сонячний, Парус, Лівобережний, 12 квартал, конкретні об'єкти – «Танк», Преображенський собор, карусель біля Центрального універмагу, Старий та Новий мости та багато іншого. Підкреслюються й особливості ландшафту та планування міста, ключова роль річки: місто – син Дніпра, «Дніпро на Дніпрі». Міські пісні також щільно «заселені» багатонаціональною людністю – сильними, дружними, трудолюбивими, героїчними, відданими власному місту та країні, націленими у майбутнє містянами. Неодноразово повторювані словосполучення «Дніпро – серце України», «форпост держави», «космічна столиця», «ділова столиця», «не перший, але й не другий» загалом складають метафоричну картину міста.

Сергій Посохов (Харків) «Образ міста як гра метафор (варіанти саморепрезентації в путівниках по Харкову)»

На основі аналізу путівників по Харкову автор намагався виявити та проаналізувати ті метафори, які використовувалися з метою позначення міської специфіки. Завдяки використанню різноманітних метафор у путівниках позначали статус міста (центр або периферія), визначали приналежність до більш загальних систем (економічних, культурних), порівнювали минуле і сьогодення міста і, таким чином, конструювали відповідні образи («обличчя» міста). В переважній більшості випадків автори путівників по Харкову прагнули створити сприятливий образ міста. Вживані авторами при характеристиці Харкова метафори були обумовлені різним розумінням минулого, сьогодення і майбутнього міста. Звідси акцент на досягненнях або на проблемах. Цілком очевидно, що в різних варіантах саморепрезентації панує оптимістична проєкція. Критичне (негативне) ставлення до попереднього історичного періоду (дорадянського чи радянського) також можна виявити в цих текстах, однак метафори, які використовуються в цьому випадку, зазвичай врівноважуються тими, які створюють привабливий образ «нового» міста. Ось чому сьогодні навіть така відносно нейтральна метафора як «столиця Прикордоння» не стала визначальною в варіантах самоопису. Таке розуміння міста є правильним для сучасного етапу, але неприйнятним для конструювання образу міста серед самих городян, оскільки передбачає небезпеку, конфлікт, конфронтацію. Здається, місто більш схильне до того, щоби врівноважити «стіну» метафорою «міст». Тож не дивно, що продовжує залишатися стійкою стара метафора «Перша столиця». На думку автора, це не стільки згадка про радянське минуле, скільки прояв регіонального патріотизму, в якому можна бачити претензії на

особливий статус, на можливість приймати самостійні рішення, а не чекати вказівки від центральних органів влади. І, в той же час, ця метафора не підсилюється іншими. Вочевидь, за радянських часів важливими маркерами статусу міста, перш за все, були кількісні показники, пов'язані з промисловим виробництвом, транспортом, кількістю населення. Їм відповідали певні метафори. Сьогодні більшість з них – «мертві», бо вони вже не відповідають ситуації і не народжують затребуваних смислів. Однак на зміну їм не прийшли нові метафори. Спостерігаються лише слабкі спроби знайти їм альтернативу. Таким чином сучасний Харків потребує нових системоутворюючих метафор. Тож не дивно, що сьогодні можна зустріти досить контраверсійні думки щодо особливостей Харкова.